

Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Άννα Κόλτσιου-Νικήτα

Περίληψη: Οι έρευνες των τελευταίων δεκαετιών έρχονται να ανατρέψουν την επικρατούσα εικόνα για τον περιορισμένο ρόλο των γυναικών στην αρχαία Ελλάδα και ιδιαίτερα την Αθήνα. Η αξιοποίηση αποσπασματικών κειμενικών μαρτυριών, επιγραφικών μαρτυριών και κυρίως αρχαιολογικών ευρημάτων φωτίζουν την παρουσία της γυναίκας και με τη συνδρομή της κοινωνιολογικής προσέγγισης αναδεικνύουν μια πολύ σημαντική πλευρά δραστηριοποίησης της γυναίκας στη ζωή της αρχαίας ελληνικής πόλης που σχετίζεται με τη συμμετοχή της γυναίκας στα θρησκευτικά δρώμενα. Η ιερωσύνη μπορεί να μην άνοιγε στις γυναίκες τον δρόμο για την κοινωνική ή οικονομική ανεξαρτησία τους από την ανδρική αιγίδα, ωστόσο είναι γεγονός ότι προσέφερε στις γυναίκες μια μοναδική ευκαιρία να συμμετέχουν στη δημόσια ζωή με ηγετικούς ρόλους, ίσους με εκείνους των ανδρών. Ο πρωταγωνιστικός ρόλος των γυναικών στις τελετουργίες τις επέτρεπε να κυκλοφορούν και να κάνουν αισθητή την παρουσία τους μέσα στην πόλη, υπηρετώντας τους θεούς, την οικογένειά τους και τους πολίτες. Υπό την έννοια αυτή, σε ένα αφαιρετικό επίπεδο, η γυναίκα, και ιδιαίτερα η ιέρεια-γυναίκα, ύφαινε ένα πλέγμα που εξασφάλιζε τη συνοχή της κοινωνίας.

Το θέμα που μου ανατέθηκε να σας παρουσιάσω κατ' ανάγκη θα σας μεταφέρει σε ένα εντελώς διαφορετικό πλαίσιο, χρονικά και θεολογικά, και έξω από το τα όρια εντός των οποίων εκφράστηκε η ως τώρα προβληματική.

Εισαγωγικά. Η παρουσία και ο ρόλος της γυναίκας γενικά

Η επικρατούσα εικόνα για τη θέση και το ρόλο της γυναίκας στην αρχαία Ελλάδα, είναι ως γνωστόν αρκούντως αρνητική, παρά το γεγονός ότι γενικά η μορφή της γυναίκας στην αρχαία ελληνική λογοτεχνία και τέχνη είναι έντονη, αφού λ.χ. η αρχαία ελληνική ποίηση ανατέλλει τον 8^ο αιώνα με ένα έργο στο οποίο κυρίαρχη είναι η γυναικεία μορφή της ωραίας Ελένης, έξι από τους δώδεκα θεούς του Ολύμπου ήταν γυναίκες και οι μισές από τις τραγωδίες και τις κωμωδίες που σώθηκαν μέχρι τις ημέρες μας φέρουν ονόματα γυναικών ή έχουν χορούς αποτελούμενους από γυναίκες.

Όμως, τα πρόσωπα που γνωρίζουμε να δραστηριοποιούνται στην πολιτική ζωή στη συντριπτική τους πλειοψηφία ανήκουν σε άνδρες. Αντίθετα, οι γυναίκες στην Αρχαία Ελλάδα και ιδιαίτερα στην Αθήνα δεν φαίνεται να έπαιζαν κάποιο ρόλο στην πολιτική σκηνή. Δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα, δεν είχαν λόγο στη Βουλή, δεν μετείχαν στις δίκες. Αλλά και στην ιδιωτική ζωή η γενική εντύπωση είναι ότι οι γυναίκες είναι σιωπηλές, υποχωρητικές, σχεδόν αόρατες, περιορισμένες στα όρια του νοικοκυριού, όπου φροντίζουν για τις οικιακές εργασίες, τα οικονομικά του οίκου και την ανατροφή των παιδιών τους.¹

Η εντύπωση αυτή απορρέει από το γεγονός ότι οι γραμματειακές πηγές κυρίως του 4^{ου} αιώνα φαίνεται να αποφεύγουν να κάνουν λόγο άμεσα για το ρόλο της γυναίκας. Αυτή η σιωπή των ανδρών-συγγραφέων δεν πρέπει να μας εκπλήσσει, αφού αντικατοπτρίζει μια ανδροκεντρική ιδεολογία, που διατυπώνει με πολλή σαφήνεια ο Θουκυδίδης, ο οποίος εξαιρεί και θεωρεί *μεγάλες εκείνες ανάμεσα στις γυναίκες, περί των αρετών ή ελαττωμάτων των οποίων γίνεται όσον το δυνατόν λιγότερος λόγος μεταξύ των ανδρών.* (Οι γυναίκες για τις οποίες μιλούν όσο το δυνατόν λιγότερο οι άνδρες)

¹ Παρόμοιες αντιλήψεις απαντούν και σε άλλους συγγραφείς. Στον *Οικονομικό* του Ξενοφώντα ο Ισχόμαχος λέει για τη γυναίκα του: *Έπρεπε να βλέπει όσο γινόταν λιγότερο, να ακούει όσο γινόταν λιγότερο, και να κάνει όσο γινόταν λιγότερες ερωτήσεις*, ενώ ο Κριτόβουλος, σε άλλο σημείο του έργου, παραδέχεται ότι ελάχιστοι είναι αυτοί με τους οποίους συζητά λιγότερο απ' ό,τι με την ίδια του τη γυναίκα (*Οικονομικός* 3, 12-13).

Ωστόσο, οι έρευνες των τριών τελευταίων δεκαετιών έρχονται να ανατρέψουν την άποψη αυτή για τον περιορισμένο ρόλο των γυναικών. Η αξιοποίηση αποσπασματικών κειμενικών μαρτυριών, επιγραφικών μαρτυριών και κυρίως αρχαιολογικών ευρημάτων έρχεται να φωτίσει την παρουσία της γυναίκας και με τη συνδρομή της κοινωνιολογικής προσέγγισης να αναδείξει μια πολύ σημαντική πλευρά δραστηριοποίησης της γυναίκας στη ζωή της αρχαίας ελληνικής πόλης: η παρουσία αυτή σχετίζεται με τη συμμετοχή της γυναίκας στα θρησκευτικά δρώμενα. Έτσι, έχει αντιστραφεί η εικόνα και οι νεότεροι μελετητές εστιάζουν πλέον όχι στην απομόνωση της γυναίκας και του ρόλου της, αλλά στα κείμενα και τα ευρήματα εκείνα που ρίχνουν φως στο ρόλο και στις ζωές των γυναικών, οι οποίες ήταν ως τώρα αόρατες ή παρεξηγημένες. Στην πραγματικότητα την απουσία της γυναίκας από την πολιτική σκηνή έρχεται να αναπληρώσει ο σημαντικός ρόλος που έπαιζε η γυναίκα στη θρησκευτική ζωή της πόλης, συχνά με τρόπους πολύ δημόσιους και ορατούς. Μια τέτοια εικόνα, βέβαια, δίνει την απάντηση και σε μια εύλογη απορία που συχνά διατυπώθηκε στο παρελθόν: Πώς ήταν δυνατόν ένα δημοκρατικό πολίτευμα όπως λ.χ. αυτό της αρχαίας Αθήνας να τοποθετεί στο «περιθώριο» τη γυναίκα;

ΟΙ ΝΕΟΤΕΡΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΤΑ ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΑ ΔΡΩΜΕΝΑ

Η πιο εντυπωσιακή μαρτυρία που αξιοποίησε και πρόβαλε πρόσφατα η έρευνα για το ότι οι γυναίκες κατέχουν το μεγαλύτερο μέρος στη διεκπεραίωση των θρησκευτικών τελετών εντοπίζεται σε ένα αποσπασματικά σωζόμενο δράμα του Ευριπίδη, τη *Μελανίππη Δεσμώτιδα*. Πρόκειται για έναν αγώνα λόγων, πιθανότατα προς το τέλος του δράματος και πριν την Έξοδο, στον οποίο η Μελανίππη αναλαμβάνει να υπερασπιστεί το γυναικείο φύλο έναντι των κατηγοριών που εκσφενδονίζει εναντίον όλων των γυναικών ο βασιλιάς, όταν πληροφορείται μια συνωμοσία της συζύγου του. Πρόκειται για έναν επιδεικτικό ρητορικό λόγο, όπου μεταξύ άλλων προβάλλεται η σπουδαιότητα της θέσης των γυναικών στον οίκο τους, αλλά ιδιαίτερα ο κυρίαρχος ρόλος τους στην επιτέλεση των λατρευτικών καθηκόντων. Ο ποιητής αφιερώνει στο σημείο που αφορά τη σχέση των γυναικών με τη θρησκεία τους περισσότερους στίχους (12-21). Πρόκειται για ένα φεμινιστικό ύμνο [(στ. 4-8: σχέσεις μεταξύ γυναικών σε αντίθεση με τους άνδρες (αλληλεγγύη, εμπιστοσύνη, αμοιβαιότητα), στ. 9-11: η σπουδαιότητα της δράσης των γυναικών στα πλαίσια του οίκου και στ. 12-22: το κύριο επιχείρημα που αφορά τον κυρίαρχο ρόλο τους στην επιτέλεση των θρησκευτικών καθηκόντων)].

Θα σας αποδείξω, λέει στην αρχή η Μελανίππη, ότι οι γυναίκες είναι ανώτερες από τους άνδρες:

αί δ' εἶσ' ἀμείνους ἀρσένων. δείξω δ' ἐγώ.

Και συνεχίζει:

*νέμουσι δ' οἴκους καὶ τὰ ναυστολούμενα
ἔσω δόμων σώιζουσιν, οὐδ' ἐρημίαι
γυναικὸς οἶκος εὐπινῆς οὐδ' ὄλβιος.
τὰ δ' ἐν θεοῖς αὖ· πρῶτα γὰρ κρίνω τάδε·
μέρος μέγιστον ἔχομεν·(ἐν Φοίβου τε γὰρ
χρησιμοῖς προφητεύουσι Λοξίου φρένα
γυναῖκες, ἀμφὶ δ' ἀγνὰ Δωδώνης βάθρα
φηγῶι παρ' ἱερᾶι θῆλυ τὰς Διὸς φρένας
γένος πορεύει τοῖς θέλουσιν Ἑλλάδος.)
ἃ δ' εἶς τε Μοίρας τὰς τ' ἀωνύμους θεὰς
ἱερὰ τελεῖται, ταῦτ' ἐν ἀνδράσιν μὲν οὐχ
ὄσια καθέστηκ', ἐν γυναιξὶ δ' αὖξεται
ἅπαντα. ταύτηι τὰν θεοῖς ἔχει δίκης
θήλεια. πῶς οὖν χρῆ γυναικεῖον γένος*

(Πολύ ελεύθερα:

Διοικούν δηλαδή τα σπίτια και διαχειρίζονται τα αγαθά που μπαίνουν μέσα στο σπίτι. Ένα σπίτι από το οποίο απουσιάζει η γυναίκα δεν είναι ούτε τακτοποιημένο ούτε και ευτυχισμένο....Εκεί όμως όπου εμείς οι γυναίκες (α πρόσωπο) παίζουμε ένα ξεχωριστό ρόλο είναι τα θέματα της λατρείας των θεών (και εγώ προκρίνω τα θέματα αυτά και τα θεωρώ τα σημαντικότερα από όλα)...Όσον αφορά μάλιστα τη λατρεία που τελείται στα ιερά των γυναικείων θεοτήτων αυτή αποτελεί προνόμιο αποκλειστικά των γυναικών, ενώ η συμμετοχή των ανδρών δεν επιτρέπεται από το θείο νόμο).

Σημειωτέον επίσης ότι ο Ευριπίδης φέρεται να έγραψε μια χαμένη σήμερα τραγωδία για τις ιέρειες³.

Στις μαρτυρίες αυτές έρχονται να προστεθούν μαρτυρίες για ιερείς και ιέρειες από κάθε είδους κείμενα: από τη γραμμική Β, την επική ποίηση, τη λυρική ποίηση, τραγωδία, κωμωδία, πολιτικοί λόγοι, δημόσιες αποφάσεις. Κυρίως όμως οι μορφές των γυναικών αναπαριστάνονται σχεδόν σε κάθε είδος υλικού πολιτισμού: από την αρχιτεκτονική και τη γλυπτική μέχρι αφιερωτικά αγάλματα, ταφικά αγγεία, ξύλινες πλάκες, αντικείμενα από μπρούντζο και σίδηρο.

Τα ελληνικά αγγεία πολύ συχνά απεικονίζουν ιέρειες που επιβλέπουν θυσίες. Από τα αρχαιολογικά ευρήματα και τις παραστάσεις τους προκύπτει ότι οι ιέρειες οδηγούσαν τις λιτανείες, προσέφεραν προσευχές, άναβαν φωτιές στους βωμούς, προσέφεραν σπονδές, διακοσμούσαν τα αγάλματα, στόλιζαν τα ζώα που επρόκειτο να θυσιαστούν, διένειμαν το κρέας των θυσιών, φρόντιζαν τα ιερά σκεύη.

Η εικόνα που προκύπτει από όλες αυτές τις μαρτυρίες και ιδιαίτερα από τα αρχαιολογικά ευρήματα για τη λειτουργική παρουσία της γυναίκας στην αρχαία Ελλάδα, όσον αφορά στον τρόπο εκλογής, τις προϋποθέσεις, τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες, τις απολαβές και τα προνόμια που απολάμβαναν όσες αναλάμβαναν αυτό το λειτούργημα, σε γενικές γραμμές είναι η εξής:

Οι γυναίκες, όπως και οι άνδρες, μπορούσαν να αποκτήσουν το αξίωμα της ιέρειας μέσω κληρονομιάς, κλήρωσης, επιλογής, εκλογής ή εξαγοράς. Συνήθως όμως η επιλογή γινόταν με κλήρωση ανάμεσα σε έναν ορισμένο αριθμό υποψηφίων μιας περιορισμένης γενιάς. Ιδιαίτερα μάλιστα η ιέρεια της Αθηνάς Νίκης πάνω στην Ακρόπολη, όπως μαθαίνουμε από τον κανονισμό της λατρείας της, ο οποίος μας έχει σωθεί, εκλεγόταν, ανάμεσα από όλες τις αθηναίες δέσποινες, από την Εκκλησία του Δήμου, δηλαδή από το ανώτατο πολιτικό όργανο της αθηναϊκής Δημοκρατίας.

Μαθαίνουμε επίσης ότι οι ιέρειες έπαιρναν τον λόγο ενώπιον της Βουλής και του Δήμου, έθεταν τη σφραγίδα τους σε επίσημα έγγραφα και απέπεμπαν τους παρείσακτους από τα ιερά. Επιγραφές αφιερωμάτων μαρτυρούν την γενναιοδωρία των ιερειών ως ευεργετιδών της πόλης τους και των ιερών τους, όπου έχτιζαν ναούς, αγορές και υδατοδεξαμενές.

Μαρτυρούν επίσης την περηφάνια που ένιωθαν οι ίδιες για την ανέγερση των αγαλμάτων τους, αλλά και την εξουσία τους ως προς την τήρηση των κανονισμών στα ιερά. Επιγραφές και επιτύμβια ανάγλυφα επιβεβαιώνουν ότι οι ιέρειες κηδεύονταν δημοσία δαπάνη με μεγάλες πομπές, και ότι στη μνήμη τους ανεγείρονταν εντυπωσιακά

² Απόσπ. 13, στ. 3 και 5-19. Πρβλ. Ιάμβλιχ. Βίος Πυθαγόρου 30,170: *γυναίκα δὲ γενομένην πρώτην προσίεναι τοῖς βωμοῖς* και 11.56: *διότι τῆς εὐσεβείας οἰκειότατόν ἐστι τὸ γένος τῶν γυναικῶν ἐκάστην τὴν ἡλικίαν αὐτῶν συνώνυμον ποιήσασθαι θεῶ... ᾧ σύμφωνον εἶναι τὸ και τοὺς χρησμούς ἐν Δωδώνῃ και Δελφοῖς δηλοῦσθαι διὰ γυναικός.*

³ Βέβαια υπάρχουν και άλλες μαρτυρίες που προβάλλουν τον ηγετικό ρόλο της γυναίκας στις λατρευτικές τελετές, π.χ. στις *Ευμενίδες* 1021-1047. Η θεά λέει (στ. 1024-25) ότι θα πορευθεῖ *ζὼν προσπόλοισιν αἶτε φρουροῖσιν βρέτας τοῦμόν, δικαίως*, δηλώνοντας το θηλυκού γένους προσωπικό της λατρείας της με προεξάρχουσα βέβαια την ιέρεια του ναού της.

ταφικά μνημεία. Μεταξύ των ανταλλαγμάτων που λάμβαναν για τις υπηρεσίες τους, περιλαμβάνονταν χρυσοί στέφανοι, αγάλματα με τη μορφή τους και διακεκριμένες θέσεις στο θέατρο.

Σε ορισμένες πόλεις οι ιέρειες ήταν τόσο διάσημες ώστε απέλαυναν λατρευτικής και πολιτικής επωνυμίας, δηλαδή το όνομά τους έμενε για πάντα στην ιστορία και χρησιμοποιείτο για ιστορικές χρονολογήσεις.

Στο έργο του *Ιστορίαι*, ο Θουκυδίδης τοποθετεί χρονολογικά την έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου στο τεσσαρακοστό όγδοο έτος της ιερατικής θητείας της Χρυσήϊδας, ιέρειας της Ήρας στο Άργος κατά τον 5ο αι. π.Χ.

Οι τελετουργίες επέτρεπαν στις γυναίκες να κυκλοφορούν και να κάνουν αισθητή την παρουσία τους μέσα στην πόλη, υπηρετώντας τους θεούς, την οικογένειά τους και τους Αθηναίους πολίτες. Αυτή η συμμετοχή σε λατρευτικές δραστηριότητες είχε θετική επιρροή στην ζωή των Ελληνίδων, καθώς τους πρόσφερε, μεταξύ άλλων, μιαν αίσθηση κοινότητας και ταυτότητας. Οι κύκλιοι χοροί σε χώρους λατρείας έδιναν επίσης την ευκαιρία στις κοπέλες που βρίσκονταν σε ηλικία γάμου να εμφανίζονται δημοσίως μπροστά στους συμπολίτες τους.

Χαρακτηριστικό των γυναικών που υπηρετούν το ναό είναι παραστάσεις με τις γυναίκες να κρατούν τα κλειδιά του ναού (κλειδούχοι). Πρόκειται για ένα σημαντικό καθήκον στην ιερατική ιεραρχία δεδομένου ότι οι ναοί λειτουργούσαν ως θησαυροφυλάκια και επομένως ο κάτοχος του κλειδιού απολάμβανε μεγάλης εμπιστοσύνης και δήλωνε υψηλή θέση στην ιεραρχία. Έχουμε αρκετές μαρτυρίες και από θεατρικές παραστάσεις, όπου οι ηθοποιοί κρατούσαν κλειδιά: Ιφιγένεια, Πυθία.

Πολύτιμες είναι και οι μαρτυρίες από ταφικά μνημεία, όπου εμφανίζονται μορφές γυναικείες ιέρειες, αλλά και καταπληκτικά επιτύμβια επιγράμματα, όπου χαράζεται ανεξίτηλα η μνήμη τους και η απόδοση τιμής στο πρόσωπό τους.

Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΙΕΡΕΙΑΣ

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, τα πορίσματα από τη μελέτη των πηγών για το ρόλο της γυναίκας στο χώρο της θρησκείας έφεραν στην επιφάνεια μια διαφορετική εικόνα για τη λειτουργική παρουσία της στην αρχαία Ελλάδα και ιδιαίτερα την Αθήνα. Μπορεί η ιεροσύνη να μην άνοιγε στις γυναίκες τον δρόμο για την κοινωνική ή οικονομική ανεξαρτησία τους από την ανδρική αιγίδα, αλλά είναι βαθύτατα αληθές ότι η ιεροσύνη πρόσφερε στις γυναίκες μια μοναδική ευκαιρία να συμμετέχουν στη δημόσια ζωή με ηγετικούς ρόλους, ίσους με των ανδρών. Η γυναίκα μεγαλώνει μέσα από τη συμμετοχή της στην υπηρεσία της θεάς. Η συμμετοχή της γυναίκας στα λατρευτικά δρώμενα ανοίγει την πόρτα του σπιτιού και δίνει στη γυναίκα τη δυνατότητα να διασχίσει το δρόμο που οδηγεί στο ναό της Αθηνάς στην ακρόπολη καθώς και σε άλλα ιερά, αλλά και στα κοιμητήρια της πόλης για να φροντίσει τους οικογενειακούς τάφους.

Η ιστορία της αθηναίας ιέρειας είναι πολύ σημαντική, αφού η συμμετοχή της στα θρησκευτικά δρώμενα της έδινε τη δυνατότητα να εισχωρήσει σε ένα χώρο στον οποίο, σε αντίθεση με τον πολιτικό, κατείχε την ίδια θέση με τον άνδρα. Βασική διάσταση είναι το ότι το ελληνικό πάνθεο περιέχει πλάι στις ανδρικές και γυναικείες θεότητες και, εκτός εξαιρέσεων, η λατρεία των ανδρικών θεοτήτων ανατίθεται σε άνδρες, ενώ των γυναικείων σε γυναίκες. Η ανάθεση του λειτουργικού αξιώματος συνιστούσε ένα δημόσιο καθήκον που είχε την ίδια αξία και το ίδιο κύρος για τις γυναίκες όσο και για τους άνδρες.

Για τον προσδιορισμό της ταυτότητας μιας ιέρειας ωστόσο, μια διάσταση που πρέπει να συνυπολογιστεί εξαρχής είναι ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της συμμετοχής της γυναίκας στα τελετουργικά δρώμενα της αρχαίας Ελλάδας. Η ύπαρξη πολλών θεοτήτων και η πολλαπλότητα των θρησκευτικών αξιωμάτων στην αρχαία Ελλάδα προϋποθέτει για την ορθή κατανόησή της μια διαφορετική θεώρηση από εκείνη που έχουμε εμείς σήμερα, όταν αναφερόμαστε στο μοντέλο της χριστιανικής ιεροσύνης. Πρέπει να έχουμε κατά νουν ότι η

αρχαία θρησκεία δεν έχει ένα ενιαίο, κωδικοποιημένο σύστημα αρχών, δεν διαθέτει έναν κλήρο που καθοδηγεί στα πιστεύω της θρησκευτικής κοινότητας. Η θρησκεία εμπλέκεται και διαπλέκεται σε κάθε πτυχή της ζωής, είναι έντονα χρωματισμένη από τις τοπικές παραδόσεις. Η ιεροσύνη ήταν ένα παροδικό status σε κάποιες περιπτώσεις και οι γυναίκες μπορούσαν στη διάρκεια της ζωής τους να αναλάβουν ποικίλα ιερατικά αξιώματα, τόσο όσον αφορά τα καθήκοντα όσο και τις αξιολογικές βαθμίδες⁴.

Από την άποψη αυτή η ταυτότητα μιας ιέρειας παρουσιάζει μια πολυπτυχότητα που πρέπει να την έχουμε κατά νουν προκειμένου να κατανοήσουμε πλήρως το θέμα της γυναικείας ιεροσύνης στην αρχαία Ελλάδα, έξω από τα στερεότυπα που έχουμε κατά νουν σήμερα. Η γυναίκα υπάρχει και υπηρετεί το σπίτι της, τον οίκο, αλλά και το ναό, τον οίκο των θεών. Από τη στιγμή που ο ναός ήταν η οικία του λατρευτικού αγάλματος πολλές από τις φροντίδες που αφορούσαν την υπηρεσία στο ναό (καθαριότητα, διακόσμηση, ύφανση) αντιστοιχούν με εκείνες του ιδιωτικού οικιακού της χώρου. Δεδομένου ότι θρησκεία και πόλη συλλειτουργούν και μια σειρά υπηρεσίες που παρέχει η γυναίκα στο σπίτι αντιστοιχούν σε ανάλογες υπηρεσίες που προσφέρει στο ναό, προκύπτει μια αλληλοπεριχώρηση των δύο χώρων που συνεπάγεται την αναβάθμιση του ρόλου της γυναίκας.

Βέβαια, πρέπει να σημειώσουμε ότι υπάρχουν και ερμηνευτικές απόψεις που βλέπουν στην τελετουργική δραστηριότητα της γυναίκας στο ναό την προετοιμασία της για τον συμβατικά καθιερωμένο ρόλο της υποταγής της στο πλαίσιο του ιδιωτικού της οίκου. Το θέμα αυτό συναρτάται ασφαλώς και με την πόλωση μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου χώρου που αντανάκλαται στην πόλωση οίκου και πόλης, με αποτέλεσμα να περιορίζει τη γυναίκα αποκλειστικά στον ιδιωτικό χώρο. Οι περισσότεροι όμως ερμηνευτές εκτιμούν ότι στην περίπτωση της παρουσίας και λειτουργίας της γυναίκας στην αρχαία Ελλάδα το δίπολο αυτό, και ιδιαίτερα το πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργεί η λατρευτική ιδιότητα, πρέπει να διευρυνθεί και να τεθεί υπό διαφορετικό οπτικό πρίσμα, προκειμένου να κατανοήσουμε και από ανθρωπολογικής πλευράς την ταυτότητα μιας γυναίκας ιέρειας, όπως αυτή οικοδομείται μέσα από τις αντιφάσεις και την περιπλοκότητα των εμπειριών που η κάθε γυναίκα βίωσε κατά τη λατρευτική διαδικασία, ανάλογα με τον τρόπο ανάληψης της ιδιότητας αυτής, τον κύκλο της ζωής της, την καταγωγή, την οικονομική της κατάσταση κλπ.

ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΥ ΡΟΛΟΥ ΓΕΝΙΚΟΤΕΡΑ

Η κεντρική θέση των γυναικών στη διαμόρφωση και διατήρηση αυτών των τελετουργιών παραδοσιακών πρακτικών όπως είναι οι μητέρες, οι σύζυγοι και οι δασκάλες, ήταν ασφαλώς ουσιαστική στο να λειτουργήσουν οι ελληνικές πόλεις. Ο πρωταγωνιστικός όμως ρόλος τους στη θρησκευτική σκηνή έρχεται να σπάσει το στερεότυπο και διεκδικεί να τις τοποθετήσει ισότιμα πλάι στους άνδρες.

Για να το αντιληφθούμε αυτό πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι τα θέματα που αφορούν τη θρησκευτική ζωή είναι πιο σημαντικά από όσο μπορούμε να υπολογίσουμε εμείς σήμερα, για πολλούς λόγους. Μονάχα στην Αττική έχουν καταμετρηθεί 2.000 ιερά και 170 θρησκευτικές γιορτές. Η Αθήνα εξαρτάται πλήρως από τη συνεργασία μεταξύ θεών και πολιτών. Οι θεοί απαιτούσαν τιμή, θυσίες και τελετές. Η διαχείριση των οικονομικών, των εδαφών, των καρπών και άλλων πόρων, της παρουσίας των αφιερωμάτων έπρεπε να γίνει από τους ιερείς. Οι θνητοί χρειάζονταν την εύνοια και

⁴ *Λυσιστράτη* 641-50. *ἡμεῖς γὰρ ὃ πάντες ἄστοι λόγων κατάρχομεν τῆ πόλει χρησίμων· εἰκότως, ἐπεὶ χλιδῶσαν ἀγλαῶς ἔθρεψέ με. ἐπὶ μὲν ἔτη γεγῶσ' εὐθὺς ἡρρηφόρουν· εἶτ' ἄλετρις ἢ δεκέτις οὔσα τάρχηγιτι· κᾶτ' ἔχουσα τὸν κροκοτὸν ἄρκτος ἢ Βραυρωνίσις· κάκانهφόρουν ποτ' οὔσα παῖς καλὴ 'χουσ' ἰσχάδων ὄρμαθόν·*

προστασία των θεών, υγεία, ελευθερία, απόκτηση παιδιών, ισχυρή στρατιωτική παρουσία, τη διασφάλιση όσων τους άφησαν οι πρόγονοί τους. Το τελετουργικό στοιχείο, θεωρείται πως έπαιξε καθοριστικό συνδετικό ρόλο στη μεταμόρφωση μιας ανομοιογενούς ομάδας ατόμων που ήταν σταθεροί στην αφιέρωσή τους στη λατρεία. Με τον τρόπο αυτό διαμορφώθηκαν και σταθεροποιήθηκαν και επιβίωσαν πολιτικές λατρευτικές ταυτότητες.

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η αναπόφευκτη παρουσία των γυναικών στις τελετές της κοινότητας, οι οποίες στην περίπτωση της ταφής αναλαμβάνουν μαζί με το θρήνο και την πλύση του νεκρού, ερχόμενες μόνο αυτές κι όχι οι άντρες σε επαφή με το *μίασμα*.

Αυτό το τελευταίο στοιχείο καθορίζει επίσης και το μεσολαβητικό τους ρόλο μεταξύ του ανθρώπινου και του θεϊκού κόσμου, όπου η γυναικεία παρουσία αναδεικνύεται η μόνη ικανή να αναλάβει το έργο του καθαρμού.

Η θρησκευτική ζωή στην αρχαία Ελλάδα αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής της πόλης. Κάθε μετάβαση στη ζωή, από τη γέννηση ως το θάνατο, σημαδεύεται από ένα είδος τελετουργίας. Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, καλύτερα γιατί η παρουσία της γυναίκας στον πολιτισμό, τις τελετουργίες, τις εορτές συνδέεται άμεσα με τα πολιτικά δρώμενα και αναπληρώνει την απουσία της από την πολιτική σκηνή. Από την άλλη, αν αναλογιστούμε ότι οι πολίτες της αρχαίας Αθήνας ευθυγραμμίζουν συχνά τις πολιτικές τους επιλογές με το θέλημα των θεών και αποδίδουν τις επιτυχίες τους στην εύνοια των θεών και πως την εύνοια αυτή διασφαλίζουν οι γυναίκες εξευμενίζοντας τους θεούς, εκτιμούμε πως θα μπορούσαμε εν τέλει να υποστηρίξουμε ότι ήταν οι γυναίκες που είχαν επωμισθεί σε μεγάλο βαθμό την ευθύνη για την εύνοια αυτή των θεών και κατά συνέπεια τη χάραξη της πολιτικής.

Οι γυναίκες που κατείχαν την ιεροσύνη συνέδεσαν την κοινότητά τους με κάτι πίσω και πέρα από αυτές, τους θεούς, καθώς επίσης με τους προγόνους και τα πατρογονικά έθιμα, μέσω των οποίων τιμούνταν οι θεοί. Ήταν αυτές που ύφαναν το πλέγμα εκείνο που συνέχισε την κοινότητα και που τη συνέδεε με το παρελθόν της και πάνω από όλα με τους θεούς που εγγυόνταν την ευημερία της. Σε ένα αφαιρετικό επίπεδο η γυναίκα και ιδιαίτερα η ιέρεια-γυναίκα εξασφάλιζε, όπως σημειώνεται στη βιβλιογραφία, «τη συνοχή της κοινωνίας»⁵.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- W. Burkert, "Greek Tragedy and Sacrificial Ritual," *GRBS* 7 (1966) 87-121
- Claude Mosse, *Η Γυναίκα στην Αρχαία Ελλάδα* (μετάφρ. Α. Στεφανής), Αθήνα 2004
- Fantham Elaine, Peet Foley Helene, Boumel Kampen Natalie, Pomeroy B. Sarah, Shapiro H. Alan, *Οι γυναίκες στον Αρχαίο Κόσμο* (μετάφρ. Κωνσταντίνος Μπούρας, επιμ. Ελένη Γκαστή), Αθήνα 2004
- H. Foley (επιμ.), *Reflections of Women in Antiquity*, New York 1981
- L. Foxhall, "Women's Ritual and Men's Work in Ancient Athens," στο R. Hawley and B. Levick (επιμ.), *Women in Antiquity: New Assessments*, Routledge 1995
- S. Des Bouvrie, *Women in Greek Tragedy*, Symbolae Osloenses Fasc. Suppl. XXVI, Oslo 1990
- Wayne B. Ingalls, "Ritual Performance as Training for Daughters in Archaic Greece," *Phoenix* 54 (2000) 1-20.
- Joan Breton Connelly, *Portrait of a Priestess: Women and Ritual in Ancient Greece*. Princeton University Press, 2007
- Nikolaos Kaltsas, Alan Shapiro (επιμ.), *Worshiping Women: Ritual and Reality in Classical Athens*, New York 2008
- A. Κόλτσιου-Νικήτα, «Κάτοπτρον συζύγου γυναικός: από τον Πλούταρχο στον Γρηγόριο Ναζιανζηνό», στο: *Ομοτίμοις διαλεγόμενος. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Δ. Λάππα*, Θεσσαλονίκη 2012, σελ. 89-109

⁵ S. Des Bouvrie, *Women in Greek Tragedy. An Anthropological Approach*, Oslo 1990, σελ. 58.

- A. Κόλτσιου-Νικήτα, «Μητροδίδακτος: Γραμματειακές μαρτυρίες για το ρόλο μιας μητέρας στη μόρφωση του παιδιού της κατά την αρχαιότητα», στο *Αγωγή αγάπης και ελευθερίας. Τιμητικό αφιέρωμα στον ομότιμο καθηγητή Χρήστο Κ. Βασιλόπουλο*, Θεσσαλονίκη 2012, σελ. 137-159
- N. Loraux (επιμ.), *Αρχαία Ελλάδα γένους θηλυκού* (μετάφρ. Μ. Κουνεζή - Π. Σκόνδρος), Αθήνα 2003
- Mary R. Lefkowitz, *Γυναίκες στον ελληνικό μύθο* (μετάφρ. Α. Μεγαπάνος), Αθήνα 1993
- Mary R. Lefkowitz, "Women in the Panathenaic and Other Festivals," στο Jenifer Neils (επιμ.), *Worshipping Athena* Madison: Univ of Wisconsin Press (1996), σελ. 78-94
- Mary R. Lefkowitz, "Women and Freedom," *Arethusa* 28 no. 1 (1995) 107 κεξ.
- S. Ortner, "Is Female to Male as Nature is to Culture?," στο M. Rosaldo and L. Lamphere (επιμ.), *Women, Culture, and Society* (1974) 67-8
- Robin Osborne, "Law, the Democratic Citizen and the Representation of Women in Classical Athens," *Past and Present* 155 (1997) 3-33
- N. Loraux, *Βίαιοι θάνατοι γυναικών στην τραγωδία*, Αθήνα 1995
- R. Just, *Women in Athenian Law and Life*, London 1989
- Κ. Μαντά, «Σύντομη αναδρομή στην ιστορία της γυναικείας εκπαίδευσης», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 81 (2001) 90-94.
- Kim Haines-Eitzen, «"Girls Trained in beautiful Writing": Female Scribes in Roman Antiquity and Early Christianity», *Journal of Early Christian Studies* 6. 4 (1998) 629-646
- W. Scheidel, "The Most Silent Women of Greece and Rome: Rural Labour and Women's Life in the Ancient World," *Greece & Rome* 42 no. 2 (1995) 202-217